

„MIT AKAROK ÉN MEGÉRTENI? AZ IDŐ JELENTŐSÉGÉT ÉS BELSŐ MIVOLTÁT” (ÁGOSTON)*

Bevezetés helyett. Mit olvas Ön? – kérdezték a kritikust, mire az így felelt: – „Szöveget olvasok.” Talán a valóság szövegét? – „Nem – mondotta –, a valóság ideológiai képét vizsgálom, még közelebről: a kultúrával kapcsolatos ideológia jelrendszerét kutatom.” – Vagyis Ön egy ideológus terület (kultúra) ideológiáját értelmezi? – „Persze – válaszolta –, és közben tudom, hogy magam is ideológiában utazom.” – Van valami biztosítéka arra, hogy ne tévedjen? – folytatták a kérdezősködést, mire a kritikus határozottan így válaszolt: „Ilyen biztosíték nincs, de ha a szöveget úgy fordítom le egy másik szöveg nyelvére, hogy a humánus tartalmak megjelölésével és a pozitív cselekvés lehetőségeinek elemzésével energiákat szabadítok fel, akkor megtettem a kötelességemet.” – Most már csak azt mondja meg, mit tartalmaz Ön szerint a pozitív cselekvés fogalma? – „Nagyon egyszerű – fejezte be kritikuskunk a válaszokat –, nagyon egyszerű: hiszek az emberiség lehetőségeiben, és hiszek a szocialista humanizmus lehetőségeiben. Pozitív cselekvésnek nevezem mindazt, ami ennek érvényesülését lehetővé teszi.”

A módszer. Rácz Győző művészetfilozófiai problémákat elemez, tehát olyan terület kritikusa, amely nem alakította ki saját egységes módszertanát. Így a kritikus nem módszerekhez viszonyul, hanem közvetlenül a szöveget olvassa, és ő maga dolgozza ki olvasásának módszertanát. Ez meghatározza a lefordítás műveletét tartalmilag és terjedelemben is. Itt a tartalom adva van, az ideológiai szöveg maga a tartalom, az értelmezés nem egyéb, mint az a mód, ahogy ezt a tartalmat egyértelművé teszi.

Kizárólag spekulatív művelet zajlik le: az ellentmondásos szöveget egyértelművé változtatva kitapogatja a pozitív le-

* Rácz Győző: *Értelem és szépség* c. könyvéről (Kriterion, 1972).

hetőségeket, és ezeket tünteti fel mint a szöveg lényegét. Így nyilván feszültség jön létre a valóságos tartalom és a lehetőségeket valóságosnak minősítő olvasat között. A feloldás Rácz Győző legegységibb kritikusi módszere szerint történik: a valóságra mutat, arra a reális viszonyrendszerre, amelyben élünk, s a józan észre apellálva felszólítja olvasóját: olvasson ő is a valóság szövegében, lássa be, hogy saját ítélőereje maga is alkalmas eszköz az ilyen olvasásra.

A technika. Szerzőnk néhány evidenciára épít érvelésében, ezért konstrukciói többnyire egyértelműek, logikájukban áttetszőek és szilárdak. Más kérdés, hogy az evidenciák valóban mindenki számára kézenfekvők-e. Úgy tűnik, Rácz evidenciái a lehetséges jobb-ba vetett hiten alapszanak, és azt a célt szolgálják, hogy a jelenben mutassák fel ennek lehetőségét. Vagyis evidenciái a valóságban való szuverén válogatás-választás eszközei; éppen ez szűkíti körüket. Radikálisan ragadja meg evidenciáival azt, amit tendenciának vél, amit valóságnak szeretne, anélkül, hogy a valóságot radikálisan kezelné.

Így technikája tartalmivá válik; a jobb-ba vetett hit nemcsak a válogatás eszköze, de az építkezés eszmei talaja is. A metamorfózis következtében mindenütt az a hit uralkodik az érvelés fölött, s mindenütt meggyőző az érvelés, ahol a hit fogódzókat talál a reálisban. Ahol viszont csupán illúzió, óhaj, kellés a lehetséges, ott az érvelés logikai menete visszatér az evidenciákhoz, azt fogalmazza újra erőteljes kifejezésekkel. Példa az előbbire: „A népszolgálat... a művészetben csak ott teremtett világirodalmi értéket, ahol egy nép történelmi-politikai célkitűzései korproblémákként jelentkeztek és az őket kifejező művész világirodalmi rangú tehetség volt.” Példa az utóbbira: „Centrális jelentőségű feladat azonban nem az, hogy eldöntsük a realista vagy absztrakt művészet elsőbbségének kérdését. Nemcsak azért, mert ezt már minden bizonnyal végérvényesen eldöntötte a művészettörténet a realista művészet javára...”

Intermezzo. A kor determinál, s az alternatívák is korhűek. A kritikus választ, de döntései, szabadsága szintén a korhoz tapadnak. Mit tehet mást, mint tudomásul veszi döntésének következményeit mint a valóságból fakadó akaratától független következményeket. A kritikus jelleme: korhű jellem; de a kor alternatívái szerint becsületes vagy becs-

nélküli. Napjainkban az önmagát néphatalomnak tudó hatalmi szféra azonosult a vezető erővel, emez pedig a szocialista állammal. A hatalmi szférán belül a kritikus dönt: Rácz Győző döntései itt becsületesek, az alternatívák emberhumánus változatát szolgálják. A kritikus kritikusa mint barát érzi és tudja, hogy az írás és magatartás szép egységével találkozott: évtizedek küzdelmei után kissé magára ismer tárgyában.

Mégis: kérdez, választ keres, sőt annál inkább. Azt kérdezi, hogy a barát döntései helyesek voltak-e, és mert ő a kritikus, kritériumot keres a döntések helyes voltának lemérésére. Úgy véli, ilyen kritérium az, hogy az alternatívákban való döntés feltár-e, lehetővé tesz-e az alternatívák pozitívnak tekintett ágán egy új alternatívát. Ahogy ezt mindenki tudja: ha már veréb, hát legyen kövér. A nyíltságban keresi barátja és önmaga igazolását, s ezt a teoretikus követelményt állítja szembe azzal, ami az írásban megvalósult.

Szerkezet. Rácz Győző műfaját művészetfilozófiának nevezi, és érti ezen a kultúra jelenségeinek a filozófia, a marxista praxisteória szempontjából való értékelését. Igényének megfelel könyve: a szubjektív vallomástól az elvont tanulmányig minden írása teoretikus szempontját szolgálja. A művészet jelenségeit ideológiai szférába emeli (Művészet és filozófia), a marxista filozófiát szembesíti saját történelmi sorsfordulataival (Filozófia és valóság), portréiban kipróbálja azt, hogy álláspontja miképp szuperál, ha nagy gondolkodók művét értelmezi (A filozófia és a költészet arcai), a színház korszerűségét keresi, amikor a játék értelmét fejtegeti (Színház és korigények), végül vitatkozik – méltat – véd – támad ott, ahol ezt elvi szempontjai megkövetelik (Könyvek, jelenségek).

Am a könyv külső szerkezetén túl megpillantjuk a kritikus gondolkodásának szerkezetét is. Erre a szerkezetre talán jellemző az empirikus mozzanat azonosítása az ideológiával: számára az egyedi mű csak annyiban van, amennyiben az ideológia szférájában bizonyos szerepet tölt be. Kafka vagy Camus, Tolsztoj vagy Dosztojevszkij elsősorban az egyetemes kultúra szövetének része, egyediségüknek fénye a kultúrából s nem individualitásukból származik. Világos, hogy az individualitásnak ilyen kezelése logikailag is indokolt: az egyedi és individuális azonosítása végtelen analízist követelne,

ilyenre pedig még a kritikusok népes hada sem vállalkozhat. Marad a másik megoldás: az egyedi vonásokat mint a különlegest a csoportvonásokból vezetjük le, x valakihez képest x , és ez a valaki, mondjuk y , x -hez képest egyedi, amennyiben a csoport része, illetve képviselője.

Rejtett dedukció van előttünk: egy posztulátumból (a csoport *jellemző* tulajdonsága, az a tulajdonság, amely a kritikus döntésének, állásfoglalásának következtében jellemzőnek minősül) kiindulva Rácz levezeti a kultúrát mint ideológiai jelenségek összefüggő egészét, illetve mint egységek (művek) összefüggő halmazát. A dedukció azonban rejtett: mindenütt a művekre való hivatkozás dominál, mintha szerzőnk induktív módszerrel emelkedne fel a teóriához – de erről nincs szó. A teória a döntés révén *eleve* adott, jellemző az lesz tehát, ami megfelel a kritikus opciójának.

Döntésének szerkezetét így vázolhatnánk:

1. Esmény („A művészet eszmények jegyében született... és amikor nem tagadta meg önmagát és az igényeket, amelyek létrehozták, az eszmények szolgálata az ember szolgálatát jelentette” – 19.) („A pártosság marxi–lenini értelmezésében tehát nemcsak nem zárja ki, de kötelező etikai magatartásnak tekinti a szocialista-humanista és kommunista eszmeiségre épülő művészi kritikát is” – 53.) („konkrét megítélésben tehát: az a dráma – Gorkij *Utolsójka*. –, amely a hibás eszmények szellemében megvalósult élet mély emberi tragikumát tárja fel, még ha nem fogalmazza is meg a helyes eszmények pontos, filozófiailag és művészileg is új tartalmát, az igazi eszmények áhítatának olyan indirekt apológiáját valósítja meg, amire semmi esetre sem reagálhat közömbösen a mai néző ...” – 276.)

2. Humánium – az eszmény tartalma. („Faust és Ádám nem kárhoztak el, és nem kárhozhattak el, mert bennük az emberiség igazi énje munkált, mindig változó, történetileg konkrét alakban az emberi humánium igazi képviselőinek az a hite, hogy a jó, történelmi perspektívában, legyőzhetetlen” – 283.)

3. Világtörténelem – humanizáció – erkölcsi jó. („A filozófiai irodalomban már régen tisztázott, közhelyszámba menő igazság, hogy a történelem előrehaladó mozgása objektív törvényszerűségekből és az egymást keresztező szubjektív emberi akaratokból származó mozgásirány. Ez az igazság azon-

ban semmiképpen sem azt jelenti, hogy a szubjektív tényezők tudatos belejátszása a történelmi fejlődés menetébe a küzdő ember etikai illúziója volna csupán. Az egymást keresztező emberi akaratok eredője éppen a jónak a rossz feletti győzelméből alakult úgy, ahogyan alakult. Ismétlem, ez nem a jóért küzdő ember sovány ön vigasza, hanem a történelem tanulsága” – 277–278.) („Minden művészi alkotás, amely a humanizmust szolgáló eszmények jegyében született, amely elősegíti az emberi integritás kiteljesítését és direkt vagy indirekt módon a haladást szolgálta és szolgálja – érték, amelyről az emberiség sohasem mondhat le” – 23.)

4. Hatalom, politikum, integritás. (Demokratikus tartalmú politikum és igazság, tisztaság összefüggését „ma különösen kell hangsúlyoznunk, mert minden idealista esztétizáló – művészet és politika egymást pozitívan befolyásoló kapcsolatának még a lehetőségét is tagadó – művészet-filozófia kétségbe vonja a gyakorlati politikai célok összeegyeztethetőségét a magas művészi mércével” – 39.) (Illyés *Kegyencének Maximusa* „nem azért elítélendő, mert vállal egy hatalmat és azt kiszolgálja, nem is csak azért, mert ez a hatalom maga a zsarnokság, hanem mert ebben a hatalomban a mindenáron való túlélés egyéni áldozatai kollektív áldozatokat követelnek” – 266.) (Băieșu, „a szerző mintegy művészi ítéletet mond a történelemben nemegyszer ismétlődő bizonyos típusú bűnök felett, és arra is figyelmeztet, hogy ilyenfajta bűnöket még a jóvátehetőség reményében és semmilyen »kényszerű konjunkcióra« nevében sem szabad elkövetni” – 258.)

5. A szükségszerűség felismerése – harc a szabadságért – a dogmatizmus ellen. („A művész mint értékalkotó cselekedhet... szabadon olyan társadalmi körülmények között is, amikor filozófiai értelemben és társadalmi jogi státusa szerint nem szabad, és fordítva: alkothat nem szabadon az a művész, aki a szocializmus viszonyai között, a szabadság birodalmában valóságosan szabad ugyan, de tényleges szabadságát a művészi alkotómunkában nem tudja érvényesíteni” – 57.) („A kritikát tiszta, kommunista öntudattal vállaló művészt a társadalom többre becsüli, mint a szubjektíve becsületes, de objektíve művészi szempontból nem őszinte apologeták mindenkori konformizmusát” – 58.)

6. Integritás a kultúrában – marxizmus + szocialista realizmus. („Az ember integritását legteljesebben szolgáló szocia-

lista realizmusnak elválaszthatatlan szövetségben – kell – lennie az emberiség legpozitívabb eszményeit képviselő marxista filozófiával” – 6.) („... a szocialista realizmus elválaszthatatlanul fonódik össze a marxista világszemlélettel. Ezt az összefonódást elkerülhetetlen szükségszerűséggé az teszi, hogy az emberi integritást és a helyes történelmi perspektívák felvázolását központi feladatának tartó szocialista realizmus a reobjektívált művészi valóságban, nem egy önkényesen teremtett absztrakt totalitásban akar ábrázolni egy elképzelt lényegvilágot, hanem egy történetiségben és történetietlen érvényű minden oldalú megközelítésben teremtí újra a művészi különőség szintjén lényegi viszonylatok művészi igazságait” – 30.)

7. Hit az eszményben, a szocialista realizmus lehetőségében, a művészi demokratizmusban, a sokszínűség egységében, a jövőhívás becsületességében. Ráczy Győző saját ars aetheticájára ismer Szabédi versében:

*Nincs kibúvó, jövőnk parancsa
szab az önvádnak is határt.
Jövőnkért harcolok – s a harcra
vezessen engem is a párt.*

Tartalom 1.: az ideológiai szöveg radikális olvasata. Ráczy Győző művészetfilozófiai fejtegetései mutatják reálpolitikusi magatartásának előnyeit. Itt nem az elvont-spekulatív vonatkozásokra gondolunk, hanem arra, ahogyan a pozitív alkotó folyamatra tud hatni. Mielőtt e tartalmakat lényegükben vizsgálónk, az értelmezés formai problémáit vetjük fel.

A szavaknak információs tartalmuk mellett poétikai funkciójuk van; nemcsak jelentenek valamit, de kifejezik azt a kultúrát, azt a pszichikai szöveget, azt a világgépet is, amelynek materiális hordozói. Ráczy mint reálpolitikus, nem a szavak jelentésén lovagol, hanem az említett poétikai funkció sokszínűségét használja fel egyéni értelmezései számára.

Az egyéni értelmezés tartalmilag azt jelenti, hogy kritikusunk a valóságban keresi és találja azokat a pozitív (felfogásában a pozitív, amint láttuk, nem egyéb az előrevivőnél, a szocializmust továbbvivőnél) kulturális tényeket, műveket, amelyekre a poétikai funkció nevében rámutathat. A jelentés – e művek jelentése – a Ráczy által megjelölt valósággal

való kibékülés lesz, de az ilyen valóság nem azonos az adottal: a poétikai funkcióval egyértelműsített világ ez.

Tartalom 2.: a megvalósult olvasat. Ilyen megállapításokat találunk könyvében: „A véges egyéni lét szorítójából a filozófia a végtelenre tár határtalan horizontokat... A filozófus öröme felfedezései metafizikai jellege miatt sajátos öröm. Ettől a sajátos örömtől a végesség öleléséből kibontakozó értelem megszabadul a kiszolgáltatottság fojtó érzésétől...” Amikor utat enged ennek a felülkerekedésnek, a látószög megváltoztatásával járó kínzó öröme, akkor következtetéseinek rendszere, paradox módon, mélyebb szintekig ér, mint egyébként.

Ha ebből a szempontból olvassuk könyvét, változik a kép, és rejtett vonulatok bukkannak fel. A gondolkodását fegyelmező kritikusból kitör a szent örültség, a vállalt egyéniség kitörése önmagából. „Minden filozófia egyfajta lebegés a tudományok ellenőrzött tényeivel kicövekelte, megismert világ és a megismerésben gyakorlatilag kimeríthetetlen ismeretlen világ között” – írja.

És talán ez az indulat hajtja, hogy különösképpen szigorú erkölcsi követelményeket támasszon önmagával szemben olyan helyzetekben, amikor a kiállás nemcsak személyes bátorságot jelent, hanem reális segítséget, ösztönzést, az alkotó kedv derítését is. A *Művészet és filozófia* sorozat ezt az erkölcsiséget képviseli könyvében. Tartalma közvetlenül a lehetőségek tudatosítása egy meghatározott helyzetben, amelyre korántsem lehetett jellemző az elmélkedő és alkotó buzgóság. Erkölcsisége könyvének kohéziós ereje, hiszen érdeklődésének irányait pontosan a magatartást sugalló területek határozzák meg. Nyilván nem véletlen a színház iránti érdeklődése, sőt az sem, hogy portréi és az irodalmi jelenségekkel kapcsolatos állásfoglalásai mind a magatartás problémáit feszegetik. S noha a moralizálás nincs közvetlenül jelen munkáiban, könyvének legfőbb tartalma mégis a morál.

Konklúzió? Látjuk, Rácz Győző meggyőződése hitéből ered, s konklúziója szintén a jobb lehetőségbe vetett hit. A jobbat *erről* a talajról hívja, hitét ahhoz kapcsolja, ami van, és nem feszegeti ennek determinált voltát, nem magyarázza – generatív módszerrel –, hogy az, ami van, amiből kiindul, miért olyan, amilyen. A két szempontú elemzés hiánya azzal az előnnyel jár, hogy az egyetemes kommunikáció

szintjén egyértelmű ideológiai álláspontot fogalmazhat meg, hátránya viszont az autonóm kommunikáció lehetőségének megszüntetése, és ami ezzel jár; a szigorú fogalmi elemzés háttérbe szorulása. Ott, ahol az anyag sajátos nyelvén beszél – például a Korunk hajdanvolt szerepét elemezve –, a fogalmak rendkívül pontos körvonalat kapnak.

Könyve: ideológiai tett, magatartás – itt és most az. Ellenfele a dogmatizmus, és érvei szubjektíve is akkor telítettek, amikor a dogmatizmust, a múlt ideológiai formáit bírálja. És nagyszerű dolog, ahogy eközben a jelenhez képes csatolni hitét, ezt a sokak számára oly fontos termelőeszközt. Persze a kritikus kritikusa akkor etikus, ha idézi Rácz Győzőnek reá vonatkozó bírálatát, hiszen ezzel talán választ ad arra a kérdésre is, hogy az alternatívák vázolásában és megoldásában milyen különbségeket lát a szerző és saját maga között. Könyvének 305. oldalán írja Rácz: „Bretter György megvetéssel ír azokról, akik Ikarosz példájával ellentétben »kényelmesen, *baktatva* haladtak, és nap mint nap *kifacsarják* az élettől kis kompromisszumaikat«. A történelem tanulsága szerint mégis ezeknek volt igazuk. »Kifacsarni« a korból azt, ami »kifacsarható« (ami nem is »kis kompromisszum«), és nem követelni többet a történelmi-konkrét embertől, mint ami erejét nem haladja meg – számomra ez a történelem igazi követésre méltó erkölcsi tanulsága.” Eddig az idézet. Itt tehát különbségek vannak, ám ezek nem befolyásolhatják a recenzenst, aki tudja, hogy küszködő írásokat olvasott ebben a kötetben, s mi lehetne fontosabb, mint a megértésre való törekvés. Idézeteivel is ezt kívánja igazolni.

Befejezés. Mit olvas Ön? – kérdezték a kritikust, mire az így felelt: „Már nem olvasok, hanem írok.” Mit ír? Talán a valóság szövetmintáit rajzolja át? „Igen – válaszolta a kritikus –, mert hiszek abban, hogy a valóságot befolyásolhatjuk, hiszek abban, hogy a kritikus maga is mozdít valamit a világon.” Biztos Ön ebben? – faggatták tovább. „Nem mondanám, de szeretném, ha így lenne. Éppen ez az eszményem, s ezt ajánlom másoknak is.”